

The article highlights mechanism and aspects of the legal nature of democracy in the prism of relations «subject – object» of the government. The impact of direct and indirect democracy on state-power relations in modern society is determined.

УДК 342.722

Г. С. Журавльова

ЗМІСТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Розглянуто теоретичні підходи до розуміння змісту принципу рівності в конституційному праві України, визначено його місце в системі принципів права.

Конституція України проголошує рівність людини і громадянина, що має принципове значення для всього суспільства. На жаль, існує протиріччя як з боку законодавчого закріплення цього принципу, що повинно означати можливість його втілення, так і з боку реальної дійсності, тобто неможливості його реалізації повною мірою.

В юридичній науці питання рівності та рівноправності неодноразово розглядалося як у теорії права, так і в рамках спеціальних досліджень таких радянських учених-правознавців, як М. Вітрук, Л. Воеводін, Б. Ебзеєв, Г. Мальцев, В. Масленников, М. Матузов, В. Патюлін, Ф. Рудинський, А. Савицька, В. Сокурєнко, І. Фарбер, В. Шавцов, А. Явич; таких сучасних українських учених, як О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, А. Олійник, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Шаповал, Ю. Тодика, М. Цвік; таких сучасних російських учених, як М. Баглай, М. Бондар, К. Козлова, Г. Комкова, О. Кутафін, О. Лукашева, В. Нерсисянц, В. Чиркін. Натомість, незважаючи на те, що ідея правової рівності нині постає як основа побудови всієї правової системи, а також на велику увагу з боку фахівців до цієї проблеми, й донині не вироблено узгодженого підходу щодо розуміння змісту принципу рівності, його співвідношення з рівноправністю.

Відповідно метою цієї статті є уточнення сутності та змісту принципу рівності, який є не лише принципом конституційного права, але й однією з основних правових ідей, які визначають основу всього вітчизняного права. На нашу думку, для вирішення цього питання насамперед доцільно провести аналіз чинного законодавства. Аналізуючи текст Конституції України щодо принципу рівності, зазвичай мають на увазі статтю 21, де вказано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», та статтю 24, яка визначає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; забезпечується рівність прав жінки і чоловіка [1].

У ч. 4 ст. 13 Конституції України зазначено, що всі суб'єкти права власності рівні перед законом. Стосовно прав і свобод людини й громадянина широко використовуються поняття «кожен має право», «ніхто не може бути позбавлений» тощо.

Конституційні положення щодо принципу рівності послідовно розвиваються в галузевому законодавстві. Зокрема, ст. 1 Цивільного кодексу України визначає, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності їх учасників. Правосуддя здійснюється на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ч. 1 ст. 5 Цивільного процесуального кодексу). Згідно із Сімейним кодексом жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (ч. 6 ст. 7); усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності (ч. 2 ст. 52). Кодекс законів про працю України закріплює рівність трудових прав громадян України: Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин (ст. 2-1). Кодекс адміністративного судочинства України серед завдань адміністративного судочинства виділяє перевірку рішень суб'єктів владних повноважень щодо дотримання ними принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації (п. 7 ч. 3 ст. 2). До загальних засад кримінального провадження віднесено рівність перед законом і судом (п. 3 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України). У ст. 8 Митного кодексу України закріплено принцип визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності.

Лише перерахування вищевказаних норм чинного законодавства показує, що в законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення змісту принципу рівності. В одних випадках він зводиться до рівноправності, в інших – до рівності відповідальності, у третіх – до рівності підстав виникнення прав і обов'язків, у четвертих – до ідеї рівності можливостей учасників правовідносин.

Ряд авторів під час аналізу принципу рівності зосереджують свою увагу на розмежуванні понять «рівність» та «рівноправність». Рівність, як вважає О. С. Мордовець, – це не юридична категорія, а соціально-моральне, політичне явище. Рівність – це ідеал, загальнолюдська цінність, гарантія правового, політичного й соціального порядку, це оціночний критерій відповідності ідеалу й реальності його втілення в конкретній, соціально значущій сфері громадського

життя. Рівноправність – це, насамперед, рівні можливості суб'єктів прав людини [2, с. 8].

Визначаючи поняття «рівність», А. Д. Воеводін виходить із положення, висловленого Ф. Енгельсом: «рівність полягає скоріше в тому, що з тієї загальної властивості людей, що вони є людьми, з рівності людей як людей вона виводить право на рівне політичне й відповідно соціальне значення всіх людей або принаймні всіх громадян даної держави або всіх членів даного суспільства» [3, с. 68]. Тобто саме в рівному, однаковому значенні всіх людей у сфері політичного, правового, соціального й економічного життя суспільства й полягає головне розуміння рівності. Рівноправність же сама по собі категорія багатогранна. Вона означає, що: кожному члену суспільства держава надає рівні з іншими його членами юридичні можливості; із закону випливають для нього рівні обов'язки; здійснення прав і обов'язків забезпечується йому на рівних підставах. Таким чином, ряд авторів представляє поняття «рівність» як певну теоретичну абстракцію, що конкретизується через поняття «рівноправність» [4, с. 64].

У той же час слід відзначити, що попри проголошення і гарантування рівноправності не можна повністю звільнити суспільство від різниці в соціальному статусі, матеріальній нерівності. Це пов'язано з тим, що за своїми природними здібностями, освітою, родом занять, свідомістю, психологією люди не є рівними. Тобто фактичної рівності між людьми не існує і бути не може, оскільки всі відрізняються за своїми індивідуальними параметрами. Як зазначає Ф. А. Хайек, «цілковита рівність більшості людей може означати лише однакове підкорення широких мас наказам певної еліти, що може задовольнити тільки державна влада з тоталітарними повноваженнями» [5, с. 120].

У радянській науці метою суспільства ставилося досягнення фактичної рівності. З погляду марксизму-ленінізму формальна рівність – це буржуазне право, буржуазне «рівне право», а фактична рівність – задоволення споживчих потреб «по потребах». Розвиток нижчої фази комунізму, соціалізму, до його вищої фази, повного комунізму, означає рух далі від формальної рівності до фактичної, тобто до здійснення правила «з кожного по можливості (здатності), кожному по потребах». Звідси формальна рівність, розглянута як рівне стосовно рівних, протиставлялася фактичній рівності, що досягалася через нерівне ставлення до нерівних людей. І хоча справедливість, наприклад, у соціалістичному суспільстві оцінювалася як діалектичне поєднання елементів рівності й нерівності, насамперед зверталася увага на досягнення фактичної, соціальної рівності, соціальної однорідності суспільства.

При такому підході категорія «формальна рівність» відсувалася на задній план. Політика загального зрівняння не сприяє реалізації прав і свобод особи. При цьому не слід забувати, що правосуб'єктність та суб'єктивні права будь-якої особи не є тотожними.

Неповнолітній і божевільний не можуть користуватися усіма правами нарівні з іншими особами [6, с. 54]. Формальна рівність полягає насамперед у тому, що для всіх учасників суспільних відносин встановлюються й застосовуються єдині правові засоби, які становлять основу механізму правового регулювання, тобто норми права, юридичні факти, акти реалізації прав і обов'язків.

У зв'язку з вищевикладеним слід відзначити, що люди між собою є не рівними, а рівноправними. Конституція України не містить норм, які виключили б можливість виникнення випадків нерівності. Насамперед, мова може йти про соціальне та матеріальне розшарування суспільства, яке є все більш помітним у нашій країні. Це пов'язано із закріпленням в Основному Законі права приватної власності та свободи підприємницької діяльності (ст. 41–42). В той же час не слід забувати, що в ч. 2 ст. 24 Конституції України встановлюється, що не може бути привілеїв чи обмежень залежно від майнового стану, люди незалежно від їх соціального походження визнаються рівними і повноправними учасниками суспільного життя, наділеними свободою волею і тому здатними відповідати за свої дії і їх правові наслідки [7, с. 32].

Основний Закон України не допускає «іммунітету» для соціальних груп і окремих осіб у частині несення ними встановлених обов'язків. Усі громадяни України і кожен з них окремо – незалежно від будь-яких ознак (походження, соціального та майнового стану, роду і характеру занять тощо) повинні поводитися відповідно до вимог, які містяться в Конституції. Винятки у несенні певних обов'язків повинні встановлюватися винятково законами і мають бути обґрунтованими [8, с. 170].

У теорії пропонується «правову абстракцію рівності» розкривати через поняття рівноправності. Однак сам по собі цей термін також не є досить певним через багатозначність самого терміна «право». Очевидно, що в цьому випадку мова не йде про об'єктивне право, тому що воно споконвічно «є рівним» для всіх учасників суспільних відносин. Рівноправність повинна припускати рівність суб'єктивних прав учасників суспільних відносин.

Не вдаючись до поглибленого дослідження теорії суб'єктивного права, вбачається доцільним навести визначення М. І. Матузова, яке, на наш погляд, є найбільш обґрунтованим. Він вважає, що суб'єктивне право виступає як право-поводження, право-вимога, право-користування, право-домагання [9, с. 100] або, якщо розкрити зміст цього поняття, містить у собі чотири можливості: а) можливість певної поведінки самого уповноваженого; б) можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб; в) можливість вдатися в необхідних випадках до примусових заходів; г) можливість користуватися певним соціальним благом [10, с. 84].

Вважаємо, що поняття «суб'єктивне право» необхідно тлумачити широко, включаючи до його змісту поняття конституційних прав, як це роблять В. М. Ведяхін, А. Д. Воєводін, М. І. Матузов,

Т. Б. Шубіна та інші автори. Загальні й, насамперед, конституційні права належать не тільки всім, але й кожному. Конституційні права також існують у рамках правовідносин, лише особливих, загальнорегулятивних, що виникають із дії норм Конституції й мають первинний, основний характер [10, с. 85].

З огляду на викладене, визначити співвідношення суб'єктивних прав і конституційних прав можна в такий спосіб: усі конституційні права є суб'єктивними, але не всі суб'єктивні права є конституційними.

Таким чином, необхідно визнати, що реалізація рівноправності учасників суспільних відносин найчастіше неможлива без створення дійсно рівних можливостей для реалізації прав і обов'язків. Однак що при цьому необхідно розуміти під правовими можливостями? Здається, що це поняття виступає у двох аспектах: поперше, це система організаційних засобів, що є необхідними для реалізації прав і обов'язків учасників суспільних відносин (наприклад, створення системи правоохоронних органів, системи суспільного контролю, інформаційних ресурсів тощо). Саме в цьому значенні термін використовується у більшості чинних нормативних актів. Наприклад, під час прийому на роботу чоловік і жінка повинні мати рівний обсяг інформації про роботодавця, вакансію, умови праці, а також до них повинен пред'являтися рівний обсяг вимог. У випадку недотримання цих умов і чоловік, і жінка мають рівні права на захист своїх прав і законних інтересів.

У той же час рівність можливостей не може обмежуватися лише організаційними засобами. Мова повинна йти і про правові можливості, тобто про виключення із загальних правил правового регулювання. Наприклад, у ситуації, коли законодавець установлює підвищену відповідальність за неякісні товар, роботу або послугу, ми маємо справу зі створенням рівних можливостей для всіх учасників суспільних відносин: і для підприємців, і для споживачів. Система таких винятків обумовлена тим, що, виходячи із загальної ідеї права, створення абсолютно єдиної системи правового регулювання для всіх учасників суспільних відносин є неможливим, адже право повинне відображати існуючі відносини, а фактичні відносини такої рівності не передбачають. Тому винятком із загального правового режиму є рівність (причому саме формальна, іншого у сфері права бути не може) учасників суспільних відносин.

Таким чином, рівність можливостей є створенням двох систем:

- системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин;
- системи організаційних засобів, необхідних для реалізації прав і обов'язків учасників суспільних відносин.

Визначаючи зміст принципу рівності, неможливо залишити поза увагою питання про місце принципу рівності в системі принципів права. Принцип рівності відноситься не лише до конституційних принципів, а й до загальних принципів права. Як вже

зазначалося, принцип рівності являє собою основу права як рівної міри до нерівних людей, виявляється у всіх елементах системи права.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що принцип рівності – це ідея, що виражається в таких основних положеннях: установлення й застосування єдиних правових засобів, що становлять основу механізму правового регулювання, тобто норм права, юридичних фактів, актів реалізації прав і обов'язків, для всіх учасників суспільних відносин; передбачення системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; передбачення системи організаційних засобів, необхідних для реалізації прав і обов'язків учасників суспільних відносин; забезпечення рівності прав і обов'язків учасників суспільних відносин, у тому числі конституційних прав і обов'язків.

Варто також звернути увагу на те, що конституційний принцип рівності є фундаментальним принципом правового статусу особи. Усі конституції, які стоять на позиціях демократичної правової державності, закріплюють рівність і рівноправність, тим самим одночасно забороняють дискримінацію. Отже, виходячи з важливого значення принципу рівності для конституційного будівництва, є підстави вважати його не лише принципом правового статусу особи, але й засад конституційного ладу України. І хоча про реальну рівність у нашому суспільстві сьогодні говорити ще зарано, її закріплення в Конституції є вагомим підґрунтям становлення України як демократичної, соціальної та правової держави.

Список літератури: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / А. С. Мордовец. – Саратов : ВШ МВД РФ, 1996. – 288 с. 3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова ; ИНФРА-М – Норма, 1997. – 300 с. 4. Ефремов А.Ф. Принципы законности и проблемы их реализации / А. Ф. Ефремов. – Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. – 142 с. 5. Хайек Ф. А. Право, законодательство та свобода : в 3 т. / Ф. А. Хайек ; пер. з англ. – Т. 2. Міраж соціальної справедливості. – К. : Сфера, 1999. – 200 с. 6. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності : монографія / О. Р. Дашковська. – Х. : Право, 2005. – 224 с. 7. Лейст О. Э. Гражданское общество и современное государство / О. Э. Лейст, И. Ф. Мачин // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1996. – № 4. – С. 32–33. 8. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / Л. І. Летнянчин. – Х. : СПДФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 256 с. 9. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с. 10. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 295 с.

Надійшла до редколегії 28.11.2012

Рассмотрены теоретические подходы к пониманию содержания принципа равенства в конституционном праве Украины, определено его место в системе принципов права.

The theoretical goings near understanding of maintenance of principle of equality in a constitutional law of Ukraine are considered, its location in the system of legal principles is determined.

УДК 343.138

О. Б. Загурський

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досліджено правову природу принципів (засад) сучасної кримінальної процесуальної політики України, визначено їх класифікацію та характеристику. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуально-го законодавства в контексті сучасної кримінальної процесуальної політики України.

У зв'язку з прийняттям 13 квітня 2012 р. нового КПК України значної актуальності набули питання необхідності дослідження правової природи нових принципів сучасної кримінальної процесуальної політики України. Для глибокого усвідомлення кримінальної процесуальної політики України необхідно звернутися до її принципів, які виражають основні тенденції у сфері регулювання кримінальних процесуальних відносин, відображають основний зміст і спрямованість кримінальної процесуальної політики, впливають на реалізацію принципів кримінального провадження.

У кримінальній процесуальній науці предметом наукових досліджень були, в основному, принципи кримінального процесу, які досліджували зарубіжні та українські вчені: С. А. Альперт, О. М. Бандурка, В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, П. С. Елькінд, О. М. Ларін, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, Т. М. Мірошніченко, Я. О. Мотовіловкер, В. В. Назаров, С. В. Слінько, М. С. Строгович, В. М. Тертишником та ін. Проте питання принципів кримінальної процесуальної політики ще не були предметом самостійного наукового дослідження, окремим його аспектам були присвячені праці радянських, українських та зарубіжних учених-процесуалістів: О. І. Александрова, С. С. Алексеева, М. А. Беляєва, В. С. Зеленецького, О. І. Коробєєва, М. А. Цвік, О. З. Челохсаєва та ін.

Метою нашого дослідження є формулювання авторських підходів щодо розуміння правової природи принципів сучасної кримінальної процесуальної політики України, їх класифікації, особливостей взаємозв'язку принципів (засад) кримінального провадження та принципів сучасної кримінальної процесуальної політики України.